

הלכה, פמיניזם וצדק

ד"ר רונית עיר-שי | התכנית ללימודי מגדר, אוניברסיטת בר אילן; מכון שלום הרטמן, ירושלים.

בדברים שלהלן אני מבקשת להציג בקצרה כיצד אני מבינה את הפרויקט הפמיניסטי ואת זיקתו לחיים הדתיים שלנו כאן ועכשיו כיהודים אורתודוקסים מודרניים.

ראשית, אקדים ואומר כי אני סבורה שהפמיניזם הוא תנועה שעניינה מוסר, צדק ושחרור לא רק של נשים אלא גם של גברים. התנועה אמנם פעלה ועדיין פועלת רבות לתיקון עוולות יסודיות כלפי נשים, אבל מי שישים לב למבני העומק של התיאוריות הפמיניסטיות יבחין כי בשורת השחרור אינה חד צדדית.

אחת התרומות החשובות ביותר של הפמיניזם לשחרור האישה (והגבר) הוא קריאת התגר על תפיסות מהותניות. מהי תפיסה מהותנית? בעצם כל עמדה הגורסת שיש לאדם טבע נתון שאינו תלוי במעשיו, בבחירותיו ובחינוכו, ובגדול, בכל מה שהוא יעשה עם עצמו. מישוהו החליט כבר בשבילו מהו "טבעו האמיתי" או מהי מהותו, וכל שעליו לעשות הוא להשתדל לא לפעול בניגוד למהות זאת, אחרת הוא יהיה מתוסכל ואומלל.

ההבחנה שהציעו רוב התיאוריות הפמיניסטיות בין "מין" ו"מגדר" באה בעצם לקעקע את הקביעה המהותנית הזאת. המין הוא עובדה ביולוגית, ואילו המגדר הוא הבניה תרבותית; החברה מספרת לעצמה סיפור על מה שמעבר לתחום הביולוגי. כך, למשל, חשיבה מהותנית תקבל כטבע נתון את העובדה שגברים נוטים לחשיבה רציונלית מופשטת ואובייקטיבית, ואילו נשים לחשיבה סובייקטיבית ורגשנית. לעומת זאת, הטענה בדבר ההבניה המגדרית לא תערער בהכרח על ההבחנה הזו, אך תטען שהיא פרי תרבות, חינוך וכדומה, ולא דווקא פרי טבע מולד. היכולת לראות תכונות אלה ואחרות כהבניה תרבותית מאפשרת שחרור מן התפיסה של ההכרח שליוותה את הגישה הקודמת, ומאפשרת יתר חופש לאדם לעצב את עצמו ואת תכנית חייו כפי שהוא מוצא לנכון. יש אמנם הוגות פמיניסטיות המכירות בהבדלים מהותיים בין גברים ונשים, אך גם הן דורשות לתת משקל שווה בחברה לתכונות הנשיות ולקעקע את ההיררכיה שמחשיבה יותר את התכונות ה"גבריות". מנגד, יש ביקורת על כך שעצם העמדה הזאת (המקבלת הבדלים מהותיים) משרתת את השליטה הגברית. כאשר אני קוראת מאמר כמו זה שהופיע בעלון "עולם קטן" לפרשת ויצא המציב הבחנה דיכוטומית בין דמותה של הרבנית קנייבסקי ע"ה לעומת "נשות קריירה", וטוען שמהותה הפנימית והאמתית של האישה, היותה אמפתית, רגישה סבלנית וכו', מכשירה אותה יותר לעבודות האימהות, אני חשה שההבניה המגדרית הזאת אינה תמימה כל כך. בסופו של דבר יש מי שמרוויח ומפסיד ממנה. וחוץ מזה צריך לשאול - האמנם גברים מוכנים לקבל את העובדה "המהותנית" שהם לא מספיק טובים לגדל ילדים? האמנם כל הנשים באמת אימהות טובות כל כך?

האם לדעתי יש מהות נשית שונה? אחת התיאורטיקניות הפמיניסטיות כותבת שאיננו יודעים מי זו האישה באמת כיוון שיש מגף של כוחניות ושליטה המונח על צווארה (הטענה המהותנית למשל). קודם תסירו את המגף, היא דורשת מהעולם הגברי, ואז יהיה לנשים (וגם לגברים) חופש באמת לבחור. כשתהיה בחירה חופשית באמת, תהיינה נשים שתבחרנה להיות פרופסוריות ושופטות, עם או בלי הרבה ילדים, וייתכן שתהיינה נשים שתבחרנה להישאר בבית ולגדל ילדים. רק אז הבחירה הזו תוכל להיחשב אותנטית באמת. כל זמן שהמכש התרבותי המבנה את המגדר לא מאפשר לאישה לחשוב אחרת אנחנו בבעיה. הבסיס חייב להיות חשיבה ביקורתית והרחבת אפשרויות הבחירה. לדעתי התפיסה המהותנית היא שורש הבעיה וצריך להיפרד ממנה - הגבר הוא מה שהוא יעשה מעצמו, והאישה היא מה שהיא תעשה מעצמה.

כיצד כל זה בא לידי ביטוי אל מול מקורות היהדות? הגישה השלטת היום בעולם הדתי עושה שימוש ברעיונות של מהות שונה לנשים כדי לבטל כל אפשרות של שוויון. לעומת זאת יש לומר שיש בפנינו מציאות חדשה. הרב יואל בן נון אמר לי פעם שאישה עם רשיון נהיגה וכרטיס אשראי זו כבר מציאות חדשה שחז"ל לא דיברו עליה. בשום אופן היא אינה יכולה להיחשב כ"תחת אביה" או "תחת בעלה". "נשתנו הטבעים" - האישה של היום אינה זו שמדובר

עליה במקורותינו הקלאסיים. נוסף על כך, ניתן להראות כי אפילו הרמב"ם דיבר על הנשים שבזמנו וראה בהחלט פוטנציאל להתפתחותן (ראו את ניסוחיו הזהירים לגבי תלמוד תורה לנשים). אפשר אולי למצוא בדבריו פתח לכך שהחשיבה המהותנית עבר זמנה ואין לראות בה אבן יסוד של היהדות.

נכון, הפמיניזם הביא נשים לחשוב מחדש על מבנה המשפחה. יש נשים, בעיקר בחו"ל (שם האידיאולוגיה של הפיריון אינה חזקה כל כך כמו בארץ), שאומרות שאם מטילים עליהן אחריות בלעדית לגידול הילדים הן אינן רוצות ילדים. אבל מדוע ללכת רחוק כל כך ולהציג את העמדה הקיצונית הזו כעמדה הפמיניסטית האולטימטיבית?

טענה נוספת שנשמעת כנגד הפמיניזם היא שהפמיניזם מפרק משפחות וגורם לגירושין. אך מי באמת גורם לכך? אולי זוהי החברה הפטריארכלית שאינה מוכנה באמת להכיר בשוויון לנשים, שפירושו - בין השאר - נטילת אחריות משותפת גם בענייני הבית וגידול הילדים. הסטיסטיקה אומרת שאחוז גבוה של מקרי הגירושין נובע מיוזמה של נשים. האם אין לראות בכך אינדיקציה עובדתית או לכל הפחות רמז מי מרוויח יותר ממוסד הנישואין? הואיל ובשורת השחרור הגיעה לנשים (כלומר שהן לא חייבות להיות אימהות בלבד, אלא יכולות גם לממש את עצמן בכל תחום), אך החברה הפטריארכלית לא השתחררה ממבני עומק סמויים שקיימים בתוכה (גם אם על פני השטח נראה שאנחנו כבר בעידן פוסט פמיניסטי, כי הגענו לכאורה לשוויון), אז יש נשים שלא רוצות חלק בזה. באופן אישי, אני סבורה שבנושא זה קיים באמת שינוי - אנחנו מנהלים אורח חיים יותר שוויוני מאשר ההורים שלנו, ואני רואה שבדור הבא זה הולך וממשיך. על כן הפמיניזם לא צריך להשפיע על חוסן המשפחה ואף לא על גודל המשפחה. אולם אני חושבת שהרטוריקה הנפוצה בחלק מן המגזר בעניין הצורך במשפחות גדולות מאוד, בצירוף האידיאולוגיה המהותנית, פוגעת עדיין בעיקר בנשים ובשכבות מוחלשות.

לגבי שיח הצניעות והדרת נשים מן המרחב הציבורי - צריך לזכור שהלוחמות הגדולות בכל העולם נגד פורנוגרפיה והחפצת נשים הן הפמיניסטיות. כאן בארץ פשוט קל יותר להאשים רק את החרדים על יחסם לנשים, ולכן אין התגייסות נרחבת נגד תופעות אלו. אני שותפה לדעה שגם ל"צניעות" הקיצונית וגם למתירנות יש בסיס משותף הרואה את האישה בתור אובייקט מיני. הלכות הצניעות בניסוחם הקיצוני אומרות בעצם שכדאי לאישה להתכסות כדי למנוע את הפיכתה לאובייקט מיני בעיני הגבר, והשיח הליברלי המתירני אומר "תתפשטי", "למה לא בעצם?"

אבל שניהם חולקים ראייה משותפת בדבר הטבע המיני של האישה ושניהם מנוסחים מנקודת מבטו של הגבר. אני מודעת לתפישה האומרת שבגלל המתירנות הקיימת הדת צריכה להתבצר ולהדגיש יותר את ההפרדה בין המינים. אך אני סבורה שהדבר עולה במחיר יקר. דווקא הפמיניזם עוזר לבנות חברה צנועה יותר בזה שהוא מצמצם את היחס לאישה כאובייקט מיני. דווקא האובססיה מסביב לנושא ה"צניעות" אינה צנועה ומדגישה את המיניות הנשית לכאורה. האם המסקנה מדברים אלה היא שצניעות אינה ערך? ההפך הוא הנכון! צניעות היא מן הערכים החשובים ביותר שחברה יכולה לאמץ לעצמה. היא כמובן אינה נוגעת רק למישור היחסים הראויים בין המינים, אך מאחר שאנו עוסקים במישור זה ראוי לומר שצניעות שאינה מעוצבת מנקודת המבט הגברית בלבד ואינה מבוססת על תפיסת האישה כאובייקט מיני היא משימה עדינה, קשה ומורכבת. כאישה דתית עלי לומר בכאב כי איני בטוחה שהחברה הדתית הצליחה בה יותר מן החברה המערבית החילונית הליברלית. תקיפות והטרדות מיניות מכל הסוגים אינן נעדרות (בלשון המעטה!) לצערי מן המחנה הדתי.

ככל ש"שיח הצניעות" יירגע, גברים ונשים כאחד ירוויחו מכך. אני סבורה כי היות שבציבור הדתי תיכונים מעורבים אינם אפשריים (ומכל מיני סיבות איני בטוחה שהם רצויים, בניגוד לבתי ספר יסודיים) הרי שלכל הפחות תנועת נוער מעורבת היא תנאי הכרחי להתפתחות בריאה. בכל מסגרת תהינה תקלות, אך השאלה היא תמיד איפה יש הפסדים גדולים יותר. הרי מתח מיני יהיה קיים תמיד בין אם החברה מעורבת ובין אם היא נפרדת לחלוטין.

בעבורי הפמיניזם מבטא ערכי מוסר וצדק. יש לי אמנם כמה השערות מדוע הוא נתפס באור שלילי כל כך בחברה הדתית (ודרך אגב, גם בחילונית), אבל אין זה מה שחשוב. חשוב שנאמין שהקב"ה הוא אלוהי הצדק ונפסיק לגרש אותו מבית המדרש בטענה שביצורם של אמונת חכמים או סמכות חכמים חשובים יותר.